

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 347.721.036(477)

О. Бігняк,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ: СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ФОРМИ ЗАХИСТУ», «СПОСОБИ ЗАХИСТУ» ТА «ЗАСОБИ ЗАХИСТУ» (СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ ТА КОНЦЕПЦІЇ)

Право покликано захищати інтереси, при цьому захист складає невід'ємну частину права і розглядається науковцями по-різному: як міра дозволеної поведінки; як система правового регулювання; як гарантія прав; як примусовий спосіб здійснення порушеного права з метою його відновлення; як комплекс погоджених організаційних заходів; як сукупність мір правоохоронного характеру; як діяльність тощо. Одні концепції зосереджуються на матеріально-правовій стороні категорії захисту, інші на процесуальній стороні, а деякі захист трактують занадто широко в якості правових норм.

Між тим, кожна галузь як матеріального, так і процесуального права містить інститут захисту, при цьому жодна з них не наводить визначення даній категорії. Наукові роботи у більшій своїй частині сконцентровані на аналізі форм і способів захисту, при цьому не розділяючи їх та залишаючи поза увагою взаємозв'язок з іншими правовими категоріями, особливості захисту, що обумовлені розбіжностями предмету правового регулювання.

На сьогодні для науки цивільного права актуальним є дослідження цілісної системи захисту корпоративних прав для удосконалення діючого законодавства, для прийняття нових нормативно-правових актів, для правозастовчої діяльності, а також для правозахисних інститутів інших галузей права.

Метою статті є визначення поняття захисту корпоративних прав та аналіз характерних ознак, проведення дослідження таких категорій як «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту», їх співвідношення із категорією «захист прав».

Питанням захисту прав приділяли увагу такі учені, як Ю. Ф. Беспалов, О. П. Вершинін, Л. М. Звягинцева, І. Г. Побірченко, Ю. Д. Притика, З. В. Ромовська, І. В. Спасибо-Фатеева, Н. А. Чечина та ін.

Право на захист є самостійним суб'єктивним правом, що має матеріально-правову природу та є передумовою виникнення процесуальних відносин. Так, суб'єктивне право на захист складається з можливості здійснення правомочною особою власних позитивних дій; можливості вимоги відповідної поведінки від зобов'язаної особи; використання державно-примусових заходів стосовно осіб, які порушили юридичний обов'язок. Корпоративні права, як й інші права учасників цивільного обігу, є суб'єктивними правами та право на захист є невід'ємною гарантією здійснення корпоративних прав та інтересів, що впливає з приписів ст. 15 Цивільного кодексу України. Потреба у захисті корпоративних прав виникає у разі порушення або зловживання такими правами, у разі виникнення спору щодо таких прав.

Захист є складовою прав його носія, що вживаються для відновлення або

припинення порушуваних прав, який опосередковується певними формами.

У енциклопедичному значенні під захистом розуміють комплексну систему заходів, вживаних для забезпечення вільної і належної реалізації суб'єктивних прав, включаючи судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні і інші засоби і заходи, а також самозахист цивільних прав [1, 169].

І. В. Спасибо-Фатеєва розглядає захист як міру дозволеної поведінки правомочної особи, що виражена в можливості самостійно або за допомогою юрисдикційних органів застосувати до зобов'язаної особи заходи державно-примусового характеру з метою усунення перешкод у здійсненні суб'єктивного права або відновлення його у попередній стан чи покарання за порушення [2, 234]. Ю. Д. Притика також підходить до захисту прав як до юридичної діяльності, спрямованої на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до порушення [3, 16].

Піддаючи сумніву викладені позиції, слід зазначити, що захист включає в себе елементи як матеріального, так і процесуального порядку, вони є взаємозв'язані та доповнюють один одного, а акцент на діяльність (визначення тільки процесуально-правової сторони) звужує предмет дослідження даного явища. Тим більше, захист права не є мірою дозволеної поведінки, скоріше всього це стосується форм та засобів захисту, які розглядаються як закріплені охоронною нормою закону або договору допустимі дії, спрямовані на попередження, припинення порушення прав, а так само на їх відновлення. Захист не може розглядати тільки як діяльність, дане визначення характерне для форм захисту, які опосередковуються діяльністю, яку ми поділяємо на процесуальну діяльність та процедурну діяльність направлену на вирішення спорів. Слушною є концепція І. Г. Побірченка, що форми правового захисту у відношенні між соціалістичними організаціями ма-

ють принципіві відмінності від форми правового захисту за участю громадян [4, 19], від яких і буде залежати процесуальна або процедурна діяльність учасників.

Поряд з цим, слід врахувати, що захист може бути виражений не лише в формі діяльності відповідних органів, захист прав може бути виражений в рамках охоронного матеріального правовідношення (акціонер, засновник — господарське товариство).

В. П. Грибанов зазначає, що за своїм матеріально-правовим змістом захист включає в себе: по-перше, можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, захищати належне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільних прав); по-друге, можливість застосування безпосередньо самою уповноваженою особою юридичних заходів оперативного впливу на правопорушника; по-третє, можливість уповноваженої особи звернутися до компетентних державних чи громадських органів з вимогою спонукання особи до певної поведінки [5, 107].

Враховуючи особливості корпоративних відносин, слід зазначити, що їм не характерні стадії захисту прав та інтересів сформульовані ученими-правниками [6, 6–8], а саме: виникнення конфлікту (наявність збитку, порушення прав та інтересів); документальна фіксація конфлікту (у тому числі встановлення причинного зв'язку); оперативний захист прав (відмова від оплати рахунків та ін.); претензійна робота; примусовий захист (позов); виконання судового рішення. У корпоративних відносинах до стадій захисту прав скоріше всього відносять: наявність конфлікту — позасудовий захист — судовий захист, а віднесення до стадії захисту прав — виконання судового рішення — взагалі є спірним.

Поряд з відсутністю в законодавстві визначення «захист права», неоднозначністю доктринальних підходів, національне законодавство не містить й поняття «форма захисту», навіть не оперує таким терміном, підмінюючи

або використовуючи терміни «порядок захисту», «способи захисту». Однак «засоби» та «форми» захисту є не тотожними поняттями, всі вони входять до системи захисту, але означають різні його складові.

В. В. Бутнев визначає форму захисту як комплекс погоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав, що протікають у рамках єдиного правового режиму [7, 17].

В. В. Дунаєв під формою захисту цивільних прав визначає дії, засновані на нормі права або договорі, що протікає або у рамках правової процедури, або без неї, спрямовані на попередження, припинення порушення прав і їх відновлення, здійснювані спеціальним юрисдикційним органом або самим правовласником [8]. Інші науковці під формою захисту вбачають «определенный порядок защиты прав и интересов, осуществляемый тем или иным юрисдикционным органом в зависимости от его природы» [9, 6; 10, 12–14; 11, 7].

Враховуючи напрацювання стосовно видів форм захисту цивільних прав, слід констатувати що найбільш загальною класифікаційною основою форм захисту корпоративних прав виступає суб'єкт, правомочний здійснювати захист суб'єктивних прав. Цьому слідують обґрунтовані твердження Г. А. Свердлика і Е. Л. Страунінга [12, 37] про те, що форма захисту вказує на суб'єкта, що здійснює заходи захисту, тим самим визначаючи його в якості основної, кваліфікуючої ознаки однієї форми по відношенню до інших.

Отже, не піддаючи детальному аналізу існуючі теорії щодо класифікації видів форм захисту, слід зазначити, що учасники корпоративних відносин можуть використати як юрисдикційну, так і неюрисдикційну форму захисту. Якщо з юрисдикційною формою захисту корпоративних прав все зрозуміло, та законодавець чітко визначив підвідомчість корпоративних спорів господарським судам, слід зазначити, що не всі види неюрисдикційної форми захисту можуть використовуватися учасниками корпоративних відносин.

Так, до неюрисдикційної форми захисту відносять третейську (арбітражну) форму захисту; примирювальні процедури; медіацію; позасудовий порядок; самозахист. Між тим, в разі захисту корпоративних прав учасники корпоративних відносин можуть використати практично всі види неюрисдикційної форми захисту, окрім третейської (арбітражної) форми захисту. Такий висновок зроблено на підставі того що корпоративні спори є виключною підвідомчістю господарського суду та відповідно учасники корпоративних відносин, права й обов'язки яких регулюються корпоративним законодавством та установчими документами, не можуть за домовленістю змінювати підвідомчість корпоративних спорів, самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню до змісту їхніх правовідносин, навіть у разі наявності в корпоративних відносинах іноземного елементу. Про неможливість обрання третейської (арбітражної) форми захисту корпоративних прав свідчить Рекомендація Вишого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин». Господарські суди, вирішуючи спори між акціонерами з питань корпоративного управління, повинні враховувати, що укладені між акціонерами — іноземними юридичними або фізичними особами угоди (правочини) про підпорядкування питань корпоративного управління іноземному праву порушують публічний порядок і згідно із ст. 228 ЦК України є нікчемними. Учасники господарських товариств незалежно від суб'єктного складу акціонерів не вправі також підпорядковувати розгляд корпоративних спорів, пов'язаних з діяльністю господарських товариств, які зареєстровано в Україні, зокрема, таких, що впливають з корпоративного управління, міжнародним комерційним арбітражним судам [13].

Отже, наявність певної кількості форм захисту прав ставить перед суб'єктом корпоративних відносин питання щодо ефективності та доцільності використан-

ня тої або іншої форми захисту. При цьому, учасники корпоративних відносин у зв'язку із специфікою, пов'язаною із суб'єктами та змістом корпоративних відносин, не можуть використати всі існуючі види форм захисту. Враховуючи суб'єктний склад корпоративних відносин, імперативність регулювання їх лише національним законодавством, звернення до такого виду неюрисдикційної форми захисту як третейські (арбітражні) інституції неможливе.

Специфіка зв'язків, які виникають у корпоративних відносинах між їх учасниками, передбачає використання при захисті корпоративних прав адміністративної форми захисту. О. Р. Кібенко зазначала: «...права акціонерів можуть захищатися різними способами: 1) внутрішніми (корпоративними) — самозахист; 2) шляхом звернення до ДКЦПФР (адміністративний, позасудовий порядок); 3) в судовому порядку» [14, 248]. Адміністративна форма захисту характеризується тим, що спір вирішується органом, який не є учасником спірного правовідношення, але пов'язаний з одним або декількома учасниками спірного правовідношення відповідними правовими організаційними відносинами. Таким органом є Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, на яку відповідно до Указу Президента України «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 23.11.2011 р. покладено завдання щодо захисту прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень [15].

Поряд з адміністративним захистом захист корпоративних прав відбувається за допомогою цілої системи альтернативних процедур (консенсуальних процедур): посередництво, примирення, в основі яких лежить співробітництво сторін та які направлені на досягнення прийнятних домовленостей для сторін конфлікту. Так, спірні питання корпоративного характеру стають предметом

розгляду органів управління товариств (загальні збори, наглядова рада, ревізійна комісія); позасудового врегулювання спорів із залученням професійних осіб, які сприяють примиренню (медіація).

Для повного дослідження поняття «захист прав» поряд з «формою захисту» необхідно також розглянути поняття «способи захисту» і «засоби захисту» та визначити їх співвідношення.

Не можна погодитися з позицією Ю. Ф. Беспалова, який під судовими способами захисту розуміє передбачені законодавством і вживані судом заходи державного примусу, спрямовані на примусову реалізацію прав і інтересів особи [16, 126]. Таке розуміння судових способів захисту звужує їх правову природу, крім цього, при захисті корпоративних прав особа має право самостійно обрати спосіб захисту, який передбачений законодавством, та скористатися адміністративною формою захисту, відповідно до якої уповноважені органи застосують міри примусу, які будуть спрямовані на дієвий захист та реалізацію корпоративних прав.

До способів захисту корпоративних прав відносяться: відновлення порушених і визнання оспорених суб'єктивних прав, визнання недійсним відповідного рішення загальних зборів акціонерів (учасників) товариства чи наглядової ради товариства, переведення на акціонера прав та обов'язків покупця акцій у зв'язку з наявністю переважного права на придбання акцій, що продаються, іншими акціонерами товариства, усунення загрози порушення суб'єктивних прав, вплив на особу, винну в порушенні суб'єктивних прав, та ін. При цьому використання способів захисту корпоративних прав може бути здійснено в рамках статей 16 ЦК України та 20 ГК України.

Способи захисту цивільних прав, перелічені в ч. 2 ст. 16 ЦК України, мають назву «захист цивільних прав та інтересів судом», в зв'язку з чим може скластися враження, що зазначені в ч. 2 ст. 16 ЦК способи можуть застосовуватися лише судом. Насправді, право на захист особа здійснює на свій роз-

суд (ч. 1 ст. 20 ЦК України). А оскільки захист корпоративних прав може здійснюватися у різних формах, то вибір способу захисту із переліку способів, визначених в ч. 2 ст. 16 ЦК України, залежить не стільки від форми захисту, скільки від специфіки права, що захищається, характеру порушення і відбувається з урахуванням встановлених законом меж здійснення суб'єктивного права на захист.

Таким чином, враховуючи існуючі способи захисту корпоративних прав, умовно їх можна згрупувати як способи профілактичного характеру та способи примусового здійснення прав і виконання обов'язків, які отримали пряме законодавче закріплення, які не можуть бути залежними від форми захисту, але які залежать від змісту корпоративних прав та правомочностей органів управління господарського товариства.

Застосування способів захисту корпоративних прав забезпечується за допомогою цілого ряду прийомів, які в юридичній науці називаються засобами захисту. Засоби захисту в даному аспекті можна підрозділити на декілька груп:

— засоби, вживані при судовій формі захисту (позовна заява, заява, скарга, судові акти, накази та ін.);

— засоби, вживані при адміністративній формі захисту (заява, скарга, пропозиція, виконавчий припис нотаріуса, рішення органів державної влади і органів місцевого самоврядування, прийняті по зверненням громадян та ін.);

— засоби, вживані при самозахисті (утримання майна, заява про відмову виконання обов'язку та ін.).

Отже, як вибір способу захисту, так і вибір засобу захисту, залежать від змісту правовідносин та волевиявлення особи, що прибігає до захисту. Однак, якщо способи захисту визначаються нормами матеріального права, то форми і засоби захисту регламентуються не тільки нормами процесуального, але й нормами матеріального права. Крім цього, якщо «способи захисту» та «форми захисту» є самостійними категоріями, між якими існує тісний взаємозв'язок, то «форма захисту» та «засоби захисту»

співвідносяться між собою як загальне і часткове.

У ході дослідження поняття захисту прав, аналізу співвідношень понять «форми захисту», «способи захисту», «засоби захисту» ми дійшли наступних висновків.

До характерних рис захисту корпоративних прав можна віднести те, що він:

— виникає в разі порушення чи створення реальної загрози порушення прав та інтересів;

— є правом кожної особи, чії права та інтереси є порушеними або вважаються порушеними;

— містить матеріальну та процесуальну складову;

— метою є припинення порушення, відновлення права або запобігання правопорушенню;

— обумовлюється реалізацією відповідних способів;

— має відповідну форму, що є об'єктивною необхідністю;

— засоби.

З точки зору широкого розуміння захисту прав, яка повинна ввібрати сучасні погляди та концепції, захист корпоративних прав — це комплексна система заходів матеріального та процесуального порядку, що включає в себе форми, способи, засоби, які самостійно обираються особою, права та інтереси якої порушені, та застосовується для забезпечення таких прав.

Складовими елементами захисту корпоративних прав є форми, засоби та способи. Слід зазначити, що у соціально-юридичному значенні це самостійні явища, хоча тісно пов'язані між собою, при цьому форми захисту та засоби захисту співвідносяться між собою як загальне і часткове.

Ключові слова: захист прав, корпоративні права, форма захисту, спосіб захисту, засіб захисту.

У статті досліджується поняття захисту корпоративних прав, висвітлено співвідношення понять «захист прав», «форма захисту»,

«способи захисту», «засоби захисту».

В статті досліджується поняття захисту корпоративних прав, освітлені соотнесення понять «защита прав», «форма защиты», «способы защиты», «средства защиты».

The article examines the concept of protection of corporate rights, highlights correlation between «protection», «a form of protection», «how to protect», «protection».

Література

1. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров ; под ред. М. Ю. Тихомирова. — М., 1997. — С. 169.
2. Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения / И. В. Спасибо-Фатеева. — Х. : Право, 1998. — 256 с.
3. Притика Ю. Д. Поняття і диференціація способів і захисту цивільних прав та інтересів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2004. — № 60–62. — С. 16–19.
4. Побирченко И. Г. Хозяйственные споры и формы их решения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / И. Г. Побирченко. — Х., 1971. — 43 с.
5. Грибнов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. — М. : Статут, 2000. — 411 с.
6. Побирченко И. Г. Формы защиты прав и соотнесение материального и процессуального права в отдельных правовых институтах / И. Г. Побирченко. — Калинин, 1978. — 185 с.
7. Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. — Владивосток, 1989. — 119 с.
8. Дунаев В. В. Понятие и виды форм защиты гражданских прав [Электронный ресурс] // Сибирский юридический вестник. — 2003. — № 4. — Режим доступа : www.law.edu.ru/doc/document.asp?docid=1149711#_ftn11.
9. Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров / В. П. Воложанин. — Свердловск, 1974. — 202 с.
10. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Вершинин Александр Павлович. — СПб., 1998. — 420 с.
11. Шакарян М. С. Соотношение судебной формы с иными формами защиты субъективных прав граждан // Актуальные проблемы защиты субъективных прав граждан и организаций. — М., 1985. — С. 7–17.
12. Свердлык Г. А. Защита и самозащита гражданских прав : учеб. пособие / Г. А. Свердлык, Э. Л. Страунинг. — М. : Лекс-Книга, 2002. — 208 с.
13. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин : рекомендації Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 // Вісник господарського судочинства. — 2008. — № 1. — С. 22.
14. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособие / Е. Р. Кибенко. — Х. : Фирма «Эспада», 2001. — 288 с.
15. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України від 23.11.2011 р. // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 228.
16. Беспалов Ю. Ф. Семейно-правовое положение ребенка в Российской Федерации / Ю. Ф. Беспалов. — Владимир : ВГПУ, 2000. — 190 с.